

УДК 330:159.923.35

Вплив ментальності на економіку

Карпенко А.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Запорізького національного технічного університету

Ільїна А.С.

магістр з управління персоналом та економіки праці
Запорізького національного технічного університету

Статтю присвячено узагальненню теоретичних аспектів ментальності та визначенню її впливу на розвиток економіки. Обґрунтовано необхідність розмежування понять «ментальність» та «менталітет». Досліджено різні підходи до визначення категорії «господарський менталітет». Розглянуто вплив ментальності на рівень освіченості населення та економічний розвиток країни.

Ключові слова: ментальність, менталітет, господарський менталітет, економічний розвиток, рівень освіченості населення.

Карпенко А.В., Ільїна А.С. ВЛИЯНИЕ МЕНТАЛЬНОСТИ НА ЭКОНОМИКУ

Статья посвящена обобщению теоретических аспектов ментальности и определению ее влияния на развитие экономики. Обоснована необходимость разграничения понятий «ментальность» и «менталитет». Исследованы различные подходы к определению категории «хозяйственный менталитет». Рассмотрено влияние ментальности на уровень образованности населения и экономическое развитие страны.

Ключевые слова: ментальность, менталитет, хозяйственный менталитет, экономическое развитие, уровень образованности населения.

Karpenko A.V., Iliina A.S. INFLUENCE OF MENTALITY ON THE ECONOMY

The article is devoted to generalization of theoretical aspects of mentality and determination of its influence on the development of the economy. The necessity of distinguishing between the concepts «mindset» and «mentality» is substantiated. Various approaches to the definition of the category «economic mentality» are explored. The influence of mentality on the level of education of the population and economic development of the country is considered.

Keywords: mentality, mindset, economic mentality, economic development, level of education of the population.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України існує проблема тотального опору змінам, неприйняття реформ та суперечності між новими інститутами, що сформувалися в процесі ринкової трансформації, та тими, що склалися історично у процесі довготривалого розвитку країни. Проводячи реформи в країні, необхідно враховувати не тільки наявні економіко-соціальні та політичні особливості, але й попередній досвід розвитку суспільства, його традиції, моделі поведінки та історію. Тобто успішне реформування національної економіки буде неможливим без урахування ментальних особливостей населення країни та впливу його соціально-економічної (господарської) поведінки на економіку. Оскільки економіка країни ґрунтується на господарській діяльності (будь-яка суспільно-корисна діяльність, результати якої реалізуються як товар), то важливим в даному напрямі буде дослідження поняття господарського менталітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «ментальність» та «менталітет» є досить вживаними та популярними у вітчизняній науковій літературі. Однак вони й досі категоріально не визначені, нечіткі та багатозначні. Існують різні підходи до їх ототожнення та розмежування, поширені думки про первинність і вторинність цих категорій тощо. Дослідженню їх теоретичних положень і категорії «господарський менталітет» присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них значний внесок у вивчення даних понять зробили О. Бондаренко, Т. Вуколова, Т. Гайдай, О. Гриценко, О. Гулевич, М. Дороніна, О. Зоря, А. Лиманський, Т. Лук'янова, О. Лусте, І. Некрасова, О. Соколіна, А. Фурман та ін. Проте їх уточнення та аналіз вплив на економіку потребують подальших досліджень і розмежувань, додаткових обґрунтувань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в узагальненні

теоретичних аспектів ментальності та визначенні її впливу на розвиток економіки, обґрунтуванні напрямів її ефективного використання у вітчизняній господарській практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічну поведінку людини визначає багато факторів, серед яких провідну роль відіграє суспільна свідомість, що формується під впливом загальноприйнятих цінностей, традицій, соціокультурних та етнічних особливостей. Існує багато компонентів поведінкового впливу на життя людини та окремої нації, важливу роль серед яких відіграє ментальність.

Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних уражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства. Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі, на її основі виникає відчуття національної ідентичності [1, с. 4].

Існує декілька поглядів на диференціацію понять «ментальність» та «менталітет». У праці М.В. Попович, І.В. Кисляковської та Н.Б. Вяткіної повністю розділяються ці поняття, оскільки зазначається, що світогляд та поведінка (менталітет) довільно взятого окремого індивіда дає розуміння про ментальність цілої спільноти індивідів, і навпаки [2, с. 110]. Разом із цим автори їх співвідносять між собою як складову частину (менталі-

тет) і ціле (ментальність), оскільки вони формуються на основі спільних рис.

Окремі автори розглядають поняття «менталітет» як похідну від категорії «ментальність» (табл. 1).

Ми вважаємо цей підхід до співвідношення понять «ментальність» та «менталітет» найбільш удалим. Автори визначають ментальність як більш широку категорію, яка характеризує довгочасні колективні уявлення про життя, тоді як менталітет – більш конкретне визначення, яке охоплює обмежений проміжок часу, переважно поточний період.

О.О. Лусте та О.А. Гриценко зазначають, що в економічній діяльності доцільніше застосувати категорію «менталітет». Так, О.А. Гриценко зауважує, що «на відміну від ментальності в моделях менталітетів відбиваються особливості діяльності людей, їхня взаємодія з різними соціальними групами. Економічна наука досліджує менталітет на його поведінковому рівні, коли стереотипи й установки суб'єктів, що формуються під впливом ціннісних та ідеологічних орієнтацій, починають виявлятися і впливати на об'єктивний світ» [6, с. 38]. О.О. Лусте вважає, що «ментальність описує колективні уявлення людських спільнот про взаємодію із навколишнім світом у культурному, історичному, релігійному та інших вимірах, натомість менталітет – це більш вузьке поняття, що уособлює колективний досвід, актуалізований у певному часовому проміжку, тому стосовно реалізації даного досвіду в економічній діяльності суб'єкта доцільніше застосовувати поняття

Таблиця 1

Визначення поняття «менталітет» як похідної від категорії «ментальність»

Автор	Визначення
І.М. Некрасова [3]	Менталітет – залежна від культурно-історичного й водночас актуального соціального контексту життєдіяльності суб'єкта характеристика його суспільних взаємодій (поточна соціокультурна належність), що представлена як колективна система цінностей, смислів та смислових відношень форми взаємодії суб'єкта з навколишнім світом; ментальність – базовий, найдавніший у часовому аспекті і найбільш довгочасний у культурному контексті, пласт колективних уявлень про життя, що спирається на міфологію та глибинні колективні архетипи.
О.В. Соколіна [4]	Менталітет – традиційний вияв світосприйняття людиною, нацією, народом, зумовлений історичним досвідом і національною культурою; ментальність – «це сукупність настанов, схильностей індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином, дещо відмінним від сприйняття іншими соціальними спільнотами».
А.В. Фурман [5, с. 33]	Менталітет – сутнісна форма вияву ментальності – не стільки набутий результат людських відносин і поведінки, скільки очікування цього результату, який повинен статися на основі визначальних програм і доктрин розвитку різних сфер суспільного життя (ідеологія, політика, освіта тощо).

«менталітет» [7, с. 115]. Тобто автори зазначають важливість коректного вибору терміну для використання в економічній діяльності.

Отже, ми поділяємо думку О.О. Лусте й О.А. Гриценко та вважаємо, що для опису поведінки людини в економічній діяльності бажано застосовувати поняття «менталітет», яке є більш конкретним та має певні часові проміжки, і саме «господарський менталітет», що розкриває діяльність людини (колективу чи спільноти) задля отримання певної винагороди.

У сучасній економічній літературі існує багато підходів до визначення поняття «господарський менталітет», яке більшість авторів розглядає й як «економічну ментальність», й як «трудова менталітет» (табл. 2).

Отже, як ми бачимо, поняття «господарський менталітет» має різні тлумачення, але всі вони мають близький за суттю зміст, оскільки стосуються вживання рис індивіду чи націй у цілому в продуктивній діяльності щодо отримання конкретного результату.

Узагальнене визначення поняття господарського менталітету представляє О.О. Лусте як «історично сформовану під впливом культурних, релігійних, політичних, правових, природно-кліматичних чинників система домінуючих цінностей, поглядів, установок індивідуального та колективного суб'єкта, що визначає мотиви, форми та результати його господарської поведінки в процесі реалізації економічних інтересів» [7, с. 119]. Таке трактування доводить, що господарський менталітет проявляється у господарській поведінці (господарській діяльності) індивіда чи спільноти через мотиви, форми та результати щодо досягнення економічних інтересів.

Загалом усі представлені трактування дають розуміння того, що менталітет і ментальність є з одними і тими самими рисами, які, крім зазначених часових меж, відповідно характерні окремій людині та спільноті.

Отже, на основі проаналізованих визначень категорії «господарський менталітет», можемо стверджувати, що це специфічна свідомість людини чи населення у цілому, яка складається історично, проявляється в єдності свідомих і несвідомих цінностей, норм і установок, що відображаються в трудовій поведінці населення, та виражає систему ціннісних орієнтацій та самовизначення особистості у соціальному, правовому, політичному, історичному і професійному просторі.

Менталітет виступає специфічним полем вибору людиною своєї лінії поведінки, життєдіяльності, що виявляється в певних ціннісно-нормативних параметрах і не завжди справляє позитивний вплив на економіку.

На пострадянському просторі загалом і в Україні зокрема менталітет є однією з основних проблем, що серйозно ускладнює сучасну економічну ситуацію. Тобто суттєві трансформації в суспільстві та високі темпи пізнання світу постійно інтегруються в сучасну ментальність і стають одними з домінуючих чинників сучасної економіки [22, с. 113]. Оскільки трансформація ментальності є довготривалим процесом, саме тому українському суспільству притаманний певний консерватизм індивідуальної та суспільної соціальної свідомості з позитивними і негативними її характеристиками, який певною мірою гальмує соціально-економічний розвиток країни.

Розглянемо через призму ментальності тенденції розвитку системи освіти України,

Таблиця 2

Підходи до формування розуміння поняття «господарський менталітет» на основі економічної ментальності та трудового менталітету

Підхід	Автор	Визначення
Гносеологічний (філософський) підхід	М. Кубаєвський [8, с. 110]	Економічна ментальність – особливості економічних цінностей і норм поведінки, результати діяльності і характер економічної культури, знань населення, а також міра пізнання і використання економічних законів, інтересів і мотивів господарювання.
	О.В. Бондаренко [9, с. 4]	Економічна ментальність – рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп і верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної (господарської) діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви певної соціально-економічної активності.
Інституціональний підхід	О.Ю. Гулевич [10, с. 36]	Трудова менталітет – сукупність характеристик трудової поведінки або мислення.

Еволюційний підхід	В.С. Резнік [11, с. 79]	Економічна ментальність – своєрідне економіко-психологічне підґрунтя, що втілює соціально-психологічні наслідки попередніх географічних та історичних умов життєдіяльності, що дає змогу одноманітно сприймати, інтерпретувати та оцінювати навколишню соціально-економічну реальність, адекватно розуміти та діяти відповідно до усталених упродовж історичного розвитку цінностей, норм та взірців поведінки в різних соціально-економічних ситуаціях.
	Т.В. Гайдай [12, с. 77]	Економічна ментальність – сформована індивідуальна та суспільна економічна свідомість, специфічний характер якої визначається біосоціальними факторами, культурною своєрідністю, етнопонаціональними та іншими особливостями носіїв ментальності.
	Р.М. Нурєєв [13, с. 702]	Економічна ментальність – специфіка свідомості населення (стереотипи споживання, норми і зразки взаємодії, організаційні форми, ціннісно-мотиваційне ставлення до праці і багатства, а також ступінь сприйнятливості (або несприйнятливості) до зарубіжного досвіду), яка складається історично й яка виявляється в єдності свідомих і несвідомих цінностей, норм і установок, що відображаються в поведінці населення.
Аксіологічний (ціннісний) підхід	М.В. Гордон, Н.В. Оленцевич [14, с. 125]	Економічні цінності – стійкі уявлення про те, які економічні блага (багатство, зв'язки, влада, статус, різні види зайнятості, джерела та способи отримання доходів тощо) і форми та види економічних відносин мають найбільшу цінність або зовсім неважливі для людей.
	О.П. Зоря [15, с. 110]	Економічна ментальність – сукупність алгоритмів, напрямів думок, елементів душевного складу, стереотипів і цінностей, якими визначається соціально-економічна (господарська) поведінка людей.
	Т.С. Вуколова [16, с. 74]	Економічна ментальність – економічні цінності та норми поведінки, що визначають господарську діяльність людей.
Історико-економічний підхід	Є.С. Балабанова [17, с. 68]	Економічна ментальність – процес кристалізації в пам'яті народу багатовікового досвіду господарської діяльності, її організаційних та матеріально-технічних особливостей.
	М.О. Уперенко [18]	Менталітет – рівень розвинутості, співвідношень, функціонування, інтеграції та ролі елементів системи духовних продуктивних сил людини, що виявляється в процесі її життєдіяльності, впливає на організацію виробництва, управління та особливості інститутів.
Відтворювальний підхід	А.А. Лиманський [19, с. 136]	Трудовий менталітет – образ мислення, сукупність традицій, духовних установок, що властиві окремому працівнику організації та в цілому її колективу.
	Д.П. Богиня, М.В. Семикіна [20, с. 57]	Трудовий менталітет – рівень національної трудової свідомості суспільства, соціальних груп та верств населення, окремих індивідів, сприйняття сенсу трудової діяльності, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, які зумовлюють спонукальні мотиви певної трудової поведінки.
	М.С. Дороніна, Т.В. Голубєва [21, с. 92]	Трудовий менталітет – спосіб сприйняття світу працівниками та їх трудової поведінки, який заснований на ціннісних орієнтаціях їх трудової діяльності й соціально-психологічних характеристик та проявляється у ставленні персоналу до праці, колег, керівника.

Джерело: складено авторами на основі [7, с. 115–117]

а саме освіченості суспільства та наявності висококваліфікованих кадрів, як одного з найважливіших факторів економічного розвитку країни.

Відповідно до висновків Світового банку, у 2016 р. Україна зайняла третю сходинку у світі за рівнем загальної освіченості громадян, яка становить 99,8% [23]. Такий високий рівень освіченості населення Україна здобула саме завдяки ментальним особливостям, оскільки майже постійно, починаючи з командно-адміністративної системи господарювання, слушною була думка про визначальну роль наявності освіти (особливо вищої) в забезпеченні успішної кар'єри, навіть не завжди підтверджену реальними знаннями та професійними навичками. Проте проблема полягає саме в тому, що високий рівень освіченості у вітчизняній практиці не є запорукою покращення економічної ситуації.

Як наслідок, в Україні постійно загострюється проблема диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці та невідповідності системи освіти потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем та професійною структурою. Це призводить до нестачі кваліфікованих кадрів у низці професій. Структура сучасної вітчизняної освіти характеризується зміщенням професійної освіти на користь вищої, що призвело до асиметрії ринку праці. Така ситуація була зумовлена значним популізмом вищої освіти, що сформувався на ментальному рівні населення за відсутності ефективного державного моніторингу, регулювання та планування в освітній галузі. Відповідно фактична відсутність зв'язку між рівнем здобутої особою освіти та рівнем її заробітків спричинила формальне ставлення до отримання освіти і суттєве зниження її якості.

Загалом ментальність українців проявляється в індивідуалізмі, хоча він і не має чіткої спрямованості та реалізації з причин знаходження під майже постійним суттєвим іноземним впливом. Окрім того, характерною є низка негативів: патерналізм більшої частини населення України; соціо- і політич-

ний конформізм; зневажливе ставлення до здоров'я і до системи охорони здоров'я; наявність «зрівнялівки» в оплаті праці та низький її рівень, як наслідок – низька якість праці та загальне недбальство; відсутність чіткої національної ідеї [24, с. 31]. Саме ці риси суттєво знижують конкурентоспроможність людського капіталу як на особистісному, так і на національному рівні.

Висновки з цього дослідження. Узагальнено підходи до визначення понять «ментальність» та «менталітет» і визначено три основні підходи до їх розуміння: повне розмежування; ототожнення; «менталітет» як похідна від «ментальності». Обґрунтовано, що їх основна відмінність полягає у часових межах та щодо особистості чи спільноти. Існує необхідність їх розмежування: «ментальність» є більш широкою категорією, яка характеризує довгочасні колективні уявлення про життя, а «менталітет» – більш конкретне визначення, яке охоплює обмежений проміжок часу. Відповідно, менталітет більш здатний до змін у поточному періоді.

Визначено, що в економічній діяльності відсутня значна необхідність глибокого розмежування ментальності і менталітету, оскільки вони відображають спільні риси особистості та спільноти. Для регулюючого впливу на їх окремі елементи важливим є перш за все розуміння та інформаційне роз'яснення. Розкрито основні підходи до формування категорії «господарський менталітет» і визначено доцільність її вживання в економіці, запропоновано власне її трактування.

Для подальшого розвитку ринкового соціально-економічного середовища України необхідно сформувати нову людину ринкового типу, якій будуть притаманні такі риси ментальності, як усвідомлення права власності на свою робочу силу, готовність інтенсивно та високопродуктивно працювати, здатність до адаптації, інновацій, перенавчання, прагнення підвищувати на ринку праці свою конкурентоспроможність, економічне мислення та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Храмова В. До проблеми української ментальності: Замість передмови / В. Храмова // Українська душа : зб. наук. пр. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.
2. Попович М.В. Проблеми теорії ментальності / М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна. – К. : Наукова думка, 2006. – 403 с.
3. Некрасова І.М. Ментальний формат особистості як функціонально-змістова основа соціальних впливів / І.М. Некрасова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ispp.org.ua/files/1270201800>.

4. Соколіна О.В. Порівняльний аналіз понять «ментальність» та «менталітет» / О.В. Соколіна // Збірник наукових праць ВІКНУ ім. Т. Шевченка. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Znrviknu/2009_17/vip17-42.pdf.
5. Фурман А.В. Психокультура української ментальності / А.В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 132 с.
6. Гриценко О.А. Менталітет як категорія інституціональної теорії / О.А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 35–51.
7. Лусте О.О. Господарський менталітет як економічна категорія / О.О. Лусте // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 114–120.
8. Кубаєвський М. Економічна культура у трансформаційному процесі / М. Кубаєвський // Вісник ТДЕУ. – 2006. – № 4. – С.104–116.
9. Бондаренко О.В. Економічна культура: національна специфіка (підвалини соціально-філософського тлумачення) / О.В. Бондаренко // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики. – 2011. – № 49. – С. 224–233.
10. Гулевич О.Ю. Трудовий менталітет як інституційний індикатор соціально-економічного розвитку суспільства / О.Ю. Гулевич // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2015. – № 1. – С. 35–41.
11. Резнік В.С. Приватна власність та економічна ментальність українців: Захід чи Схід? (Формулювання гіпотези соціологічного дослідження) / В.С. Резнік // Український соціум. – 2005. – № 5–6. – С. 78–86.
12. Гайдай Т.В. Роль неформальних інституцій в економічній транзитології / Т.В. Гайдай // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2007. – № 31–2. – С. 75–80.
13. Институциональная экономика : [учебник] / Под общ. ред. А. Олейника. – М. : ИНФРА-М. – 2007. – 704 с.
14. Гордон М.В. Этноментальные институты как фактор экономического развития / М.В. Гордон, Н.В. Оленцевич // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2007. – № 34–1. – С. 124–129.
15. Зоря О.П. Ментальний вимір підприємницької активності: сутність, структура, специфіка / О.П. Зоря // Грані. – 2009. – № 5(67). – С. 109–113.
16. Вуколова Т.С. Национальная экономическая ментальность в эпоху рыночных реформ / Т.С. Вуколова // Экон. вестник Ростовского гос. ун-та. – 2004. – Т. 2. – № 1. – С. 72–83.
17. Балабанова Е.С. Особенности российской экономической ментальности / Е.С. Балабанова // Мир России. – 2001. – № 3. – С. 67–77.
18. Уперенко М.О. До питання про історико-економічні основи та особливості східнослов'янського менталітету / М.О. Уперенко // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-5716.html>.
19. Лиманский А.А. Трудовой менталитет как предмет менеджмента / А.А. Лиманский // Бизнес информ. – 2009. – № 3. – С. 135–138.
20. Богиня Д.П. Ментальний чинник у сфері праці : проблеми теорії та практики : [монографія] / Д.П. Богиня, М.В. Семикіна ; Ін-т економіки, НАНУ. – К. : Шторм, 2003. – 382 с.
21. Дороніна М.С. Трудовий менталітет як предмет менеджменту / М.С. Дороніна, Т.В. Голубєва // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 161. – С. 90–95.
22. Карпенко А.В. Культурно-ментальні перепони комерціалізації інновацій в Україні / А.В. Карпенко // Проблеми інноваційного розвитку та інформаційного суспільства : матеріали V Міжнародного форуму (Київ, 20–21 жовтня 2016 р) : у 2-х ч. – К. : УкрІНТЕІ, 2016. – Ч. 1. – С. 111–115.
23. Україна посіла третє місце в світі за рівнем освіченості громадян / Gazeta.ua. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/life/_ukrayina-posila-tretye-misce-v-sviti-za-rivnem-osvichenosti-gromadyan/687947.
24. Біленко О.В. Менталітет як інституціональний чинник розвитку людського капіталу / О.В. Біленко // Інституціональний вектор економічного розвитку : зб. наук. праць МІДМУ «КПУ». – 2012. – Вип. 5(2). – С. 26–34.